

Мельниченко О.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РОЗВИТОК

Розглянуто актуальні питання, пов'язані зі збереженням та розвитком інтелектуального потенціалу країни як основного джерела економічного зростання. Визначено проблеми формування та функціонування інтелектуального потенціалу в умовах кризи.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, відтворення та розвиток інтелектуального потенціалу, інтелектуальна праця, людський розвиток, національний інтелект, ринок освітніх послуг.

В умовах формування інноваційної моделі розвитку економіки вирішальним чинником економічного зростання дедалі більше стає інтелектуальний потенціал, який є не лише складовою частиною процесу виробництва, а й рушійною силою його розвитку. Розвиток інтелектуального потенціалу та його ефективне використання не тільки служить підґрунтям формування в Україні інформаційної економіки, базованої на інтелектуальних та інформаційних технологіях, а й стає основою якості життя, охоплюючи рівень доходів, обсяги споживання, захист довкілля, становлення особистості. Власне інтелектуальна продукція генерує нові ідеї, розв'язує проблеми обмеженості невідтворених ресурсів, товарів, послуг, робочих місць, збереження довкілля та підвищення рівня життя населення. Зокрема, американський дослідник П. Дракер вважає, що новітня еволюція робочої сили призводить до серйозних соціально-економічних наслідків, оскільки впливає на відносини влади і власності у виробництві. Власники знань розцінюють їх як найважливіший ресурс сучасного виробництва та свою інтелектуальну власність. Одночасно вони розглядають професійну

компетентність як обґрунтування свого права на присвоєння праці, а не її відчуження, як інтелектуальний капітал, поєднаний із матеріальними та фінансовими ресурсами власників виробництва [2, 67]. Ця роль інтелектуального потенціалу настільки велика, що країни виявилися розділеними нині не за ідеологічними критеріями, а за ознаками розвиненості чи нерозвиненості інтелекту нації.

Очевидне загострення проблем формування, ефективного використання та подальшого розвитку інтелектуального потенціалу суспільства потребує переосмислення наукового доробку з питань дослідження причин і наслідків спаду в сфері інтелектуальної діяльності. Впродовж останнього часу значний вклад у дослідження інтелектуального потенціалу зробили вітчизняні вчені, зокрема, С. Вовканич, О. Грішнова, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, С. Злупко, Ю. Канигіна, І. Каленюк, В. Куценко, Б. Малицький, С. Мочерний, Ю. Пахомова, А. Чухно. В їхніх наукових роботах обґрунтовані оптимальні співвідношення чинників економічного зростання та досліджена стратегія розвитку і впливу інтелектуального потенціалу на розв'язання не тільки поточних, а й стратегічних проблем.

Однак в українській економічній науці поки що важко виокремити дослідження, присвячені проблемам трансформації інтелектуальних можливостей в економічний ресурс. Водночас залишаються недостатньо дослідженими потенціальні можливості інтелекту як основного джерела економічного зростання.

На шляху відтворення та подальшого розвитку інтелектуального потенціалу в Україні є багато об'єктивних і суб'єктивних перешкод, спричинених двома групами факторів – успадкованими від командно-адміністративної системи і такими, що виникли вже після проголошення України незалежною державою. До першої групи належить ресурсний підхід до людини, коли працездатне населення розглядали переважно як необхідний ресурс. При цьому основну увагу звертали на його кількісні характеристики без урахування навіть статево-вікових і національних особливостей, що впливали на професійні якості працівника.

До чинників, що стримують розвиток інтелектуального потенціалу та виникли в період незалежності, належить непродумана соціально-економічна політика 1990-х років, яка зруйнувала науково-технічну і підірвала духовно-моральну складові національного інтелекту. Це проявляється у деформації системи цінностей із різким зміщенням потреб у бік матеріально-прагматичних інтересів, руйнації наукових шкіл, а також у зниженні рівня освіченості населення, приниженні статусу інтелектуальної праці, еміграції кваліфікованих спеціалістів, деформації структури зайнятості, занепаді моральності, інших тривожних явищ.

В опрацюванні проблеми функціонування інтелектуального потенціалу першість належить представникам Львівської економічної школи, зокрема науковцям Інституту регіональних досліджень НАН України, які комплексно вивчили параметри інтелектуального потенціалу [1, 53]. Вони дослідили його природу та функції, що зумовило необхідність структурування не тільки кількісних, а й якісних характеристик населення, від чого залежать становлення суспільного інтелекту, рівень і ефективність його реалізації в науково-технічній сфері, різних галузях виробництва, організаційно-управлінській діяльності тощо.

Разом із цим, методологічні й теоретичні відмінності у підході до досліджуваної проблеми зумовлюють різні трактування суті категорії «інтелектуальний потенціал». Відзначимо, що з нею люди зустрічаються щоденно, і кожен із нас по-своєму вирішує, як краще використати власні творчі здібності й освітньо-кваліфікаційний рівень у певній, конкретно визначеній галузі. Водночас інтелектуальний потенціал як соціально-економічна категорія відрізняється трудністю визначення у зв'язку з винятковою складністю своєї внутрішньої будови, багатьма взаємозв'язками і взаємозалежностями, різною природою окремих складових, де переплетені соціально-економічні, демографічні, національні, психологічні та інші чинники. Така різнохарактерність явища стає головною перешкодою для розгляду його внутрішньої структури як об'єкта дослідження та вияву закономірностей і суперечностей, притаманних відтворенню інтелектуального потенціалу. Враховуючи ці обставини, необхідно зосередитися, на нашу думку, не на виявленні продуктивних сил і виробничих відносин суспільства, що протягом тривалого часу розглядали в замкненому радянському просторі марксистської ортодоксії, котра спрямовувала їх у русло догматизму, спрощення і насамперед визначення схем [3, 10], а на людині, яка зі своїм інтелектуальним потенціалом є основою економічного розвитку.

Незважаючи на великий інтерес науковців до проблем інтелектуального потенціалу, у вітчизняній науковій літературі досі нема єдиного чітко окресленого за змістом його визначення, що створює проблеми в дослідженні всіх аспектів цього явища. Інтелектуальний потенціал, по суті, абстрагований принциповою особливістю: його носіями є люди, котрі наділені специфічними духовно-освітніми, кваліфікаційними, психофізіологічними, соціальними, культурними, релігійними, політичними особливостями, що, своєю чергою, суттєво впливає на хід його формування і реалізації.

Насамперед слід відзначити наявність широкого та вузького розуміння інтелектуального потенціалу. Прихильники вузького тлумачення зводять його до сукупності розумових здібностей людини (спільноти), до розумової діяльності із засвоєння, усвідомлення інформації та її систематизації, перетворення на знання [1, 13–14]. Неважко помітити, що основ-

ним змістом такого підходу є звуження інтелектуального потенціалу до потенціалу освітнього.

Окремі економісти не дотримуються вимог логіки, тобто, вживаючи категорію «інтелектуальний потенціал», мають на увазі не сукупність здібностей і творчих обдарувань індивідів, їх освітньо-кваліфікаційний, науковий і культурний рівень, а тільки духовно-освітній стан нації, що забезпечує спроможність народу вирішувати актуальні суспільно-економічні завдання, створювати необхідні умови для розвитку молодого покоління на базі найвищих духовних цінностей нації [1, 88].

Ще абстрактнішим і розширенішим варіантом визначення інтелектуального потенціалу є той, що запропонував С. Вовканич. Під інтелектуальним потенціалом окремої людини або суспільства науковець розуміє «здатність (спроможність) акумулювати нагромаджену традиційну інформацію, творити на її основі нові знання та досвід і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових засад (догм) співжиття для людства як світової (а може, і космічної) родини» [1, 12].

Цікаве визначення потенціалу запропонував С. Пірожков. На його думку, «головна особливість поняття «потенціал» полягає в тому, що він служить інтелектуальною мірою оцінки можливостей тієї чи іншої системи, які можуть бути реалізовані в поточний момент часу чи в майбутньому». Як впливає з цих слів, автор трактує потенціал значно ширше, ніж власне узагальнена характеристика ресурсних можливостей у тій чи іншій сфері діяльності. Більше того, спостерігаємо розуміння потенціалу як системного утворення, зміст та функції якого розкриваються у процесі взаємозв'язку і взаємодії його складових ресурсів, реалізація яких у ході життєдіяльності приводить до певних, значимих із точки зору особистості й суспільства, особистісних досягнень, що володіють соціальною значимістю [5, 25].

Наведені визначення в принципі правильні, проте не враховують у формуванні інтелектуального потенціалу ролі етико-моральних і культурних характеристик, а також його складових, уречевлених у формі об'єктів інтелектуальної власності (літературні твори, наукові праці, винаходи, патенти, товарні знаки, фірмові найменування та ін.); інформаційних і комунікаційних технологій (комп'ютерні засоби, засоби передачі даних, програмні продукти).

Враховуючи викладене стосовно інтелектуального потенціалу, беручи до уваги інші тлумачення змісту цього поняття, пропонуємо такий варіант його визначення.

Інтелектуальний потенціал – це сукупність здібностей, творчих обдарувань, навичок, мотивацій індивідів, їхній освітній і кваліфікаційний, морально-етичний та культурний рівень, які дають змогу, використовую-

чи уречевлені інтелектуальні засоби, засвоїти й творити нові знання, доцільні для застосування у тій чи іншій сфері суспільного відтворення, сприяють зростанню продуктивності й ефективності виробництва і тим впливають на зростання доходів (заробітків) певного індивідууму в майбутньому.

Отже, розглядаючи інтелектуальний потенціал, можемо стверджувати, що його складові – неоднорідні. Незважаючи на те, що всі вони породжені загальноцивілізаційним розвитком, певними історичними, економічними і природними чинниками, одні з них наявні у формі знань та здібностей, інші – утворюють об'єктивні умови застосування цих знань, ще інші – акумулюють і творять нові знання чи інформацію, що дає змогу, використовуючи уречевлені інтелектуальні засоби, підвищувати продуктивність праці, отримувати додаткові прибутки й збільшувати доходи певних працівників у майбутньому. Потрібно також відрізнити процеси, в ході яких формується інтелектуальний потенціал, від процесів поточного відтворення вже сформованого інтелектуального потенціалу та його використання.

Таким чином, можемо сказати, що інтелектуальний потенціал – це не просто сукупність здібностей, творчих обдарувань, знань, кваліфікації, інтелекту, що належать людині, а:

- ✓ здобутий запас знань, який доцільно ефективно використовувати в тій чи іншій сфері суспільно-корисної діяльності, що веде до зростання продуктивності праці й економічного зростання;
- ✓ раціональне використання інтелекту, що призводить до зростання ВВП, національного доходу, заробітку певного працівника;
- ✓ збільшенню доходів сприяє активізація інтелектуальної трудової діяльності, яка й служить основою мотивації інвестування у розвиток суспільного інтелекту.

Важливими елементами механізму розвитку інтелектуального потенціалу в Україні мають бути нові соціальні інститути, головними соціальними функціями яких стає:

1) розроблення та реалізація заходів для розвитку інтелектуального потенціалу як комплексного напрямку активної соціальної політики держави в сфері концепції людського розвитку;

2) сприяння формуванню ринку гнучких освітніх послуг для ефективного розвитку інтелектуального потенціалу;

3) посилення трудової мотивації та якості трудового потенціалу шляхом впливу на обсяг і структуру економічно активного населення як країни, так і регіонів;

4) організація професійного навчання та перепідготовки безробітного і незайнятого населення – з подальшим його працевлаштуванням.

Із огляду на це можна зробити важливий висновок: для забезпечення процесу розвитку інтелектуального потенціалу суспільства та його реалізації необхідні такі принципи: свобода творчості; недоторканість інтелектуальної власності; непротиствалення інтелектуалізації суспільства загальним прогресивним змінам, а навпаки, їх синхронізація та взаємодоповнення; взаємоув'язування інтелектуалізації та інформатизації; активне включення до міжнародного поділу праці.

Actual questions, related to saving and development of intellectual potential of country as a basic source of the economy growing, are considered. Certainly problems of forming and functioning of intellectual potential in the conditions of crisis.

Keywords: *intellectual potential, recreation and development of intellectual potential, intellectual labour, human development, national intellect, market of educational services.*

Рассмотрены актуальные вопросы, связанные с сохранением и развитием интеллектуального потенциала страны как основного источника экономического роста. Проанализированы научные труды по вопросам исследования причин и следствий спада в сфере интеллектуальной деятельности. Определены проблемы формирования и функционирования интеллектуального потенциала в условиях кризиса, разработаны практические рекомендации относительно оптимизации развития интеллектуального потенциала в Украине.

Ключевые слова: *интеллектуальный потенциал, воссоздание и развитие интеллектуального потенциала, интеллектуальный труд, человеческое развитие, национальный интеллект, рынок образовательных услуг.*

Література

1. Вовканич С., Копистянська Х., Бідак В. Теорії еліт та інтелектуального потенціалу у системі роздержавлення. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 1996.
2. Дракер П. Постсоціалістическе общество // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М.: Academia, 1999.
3. Злупко С. М. Економічна думка України: Навч. посіб. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000.
4. Інтелектуальний потенціал та науково-технічна політика / Під наук. ред. акад. НАН України М. І. Долішного. – Львів: ІРД НАН України, 1999.
5. Трубич С. Інтелектуальний потенціал як соціальний ресурс праці // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2008 – Вип. 13. – С. 23–32.